

Co nam zostało ze średniowiecza? Dialog z tradycją

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Mapa myśli](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Julia Hartwig, *Dusza*, [w:] tejże, *Przemija postać świata*, 1999.
- Źródło: Umberto Eco, *Średniowieczna wrażliwość estetyczna*, [w:] tegoż, *Sztuka i piękno w średniowieczu*, tłum. Mikołaj Olszewski, Magdalena Zabłocka.
- Źródło: *Dusza z ciała wyleciała*.

Co nam zostało ze średniowiecza? Dialog z tradycją

Czy nasze wyobrażenia o mentalności i wrażliwości estetycznej średniowiecza są prawdziwe? Jak kształtowała się średniowieczna koncepcja piękna? W jaki sposób filozofia wieków średnich odzwierciedlała się w sztuce i literaturze?

Pojmowanie piękna zawsze związane jest z mentalnością epoki i jej systemem wartości. Kultura średniowieczna związana była z rozwojem chrześcijaństwa i myśl religijna stanowiła podstawę poczucia wspólnoty. Symbolika religijna stanowiła rodzaj uniwersalnego języka, za którym stał uniwersalny system wartości.

Twoje cele

- Scharakteryzujesz średniowieczną koncepcję piękna.
- Przeanalizujesz tekst Umberto Eco na temat średniowiecznej wrażliwości estetycznej.
- Przypomnisz sobie motywy i wzorce osobowe występujące w literaturze i sztuce średniowiecza oraz ich kontekst filozoficzny.
- Porównasz tekst średniowieczny z wierszem współczesnym.
- Rozpoznasz nawiązania do średniowiecza w literaturze współczesnej.

Przeczytaj

Sztuka średniowiecza

Według średniowiecznej filozofii i teologii świat stworzony przez Boga był odzwierciedleniem boskiej doskonałości i nadprzyrodzonego piękna. Było ono związane nierozdzielnie z dobrem (widoczne jest tu nawiązanie do ideału kalokagatii sformułowanego w starożytności). Wysoko ceniono doskonałość natury, jako stworzonej przez Boga. Sztuka stanowiła twór człowieka, nie była więc tak doskonała, różnie wartościowano także jej dziedziny. Poezja i muzyka uważane były za sztuki wyzwolone, natomiast sztuki plastyczne traktowano jako umiejętności mechaniczne i przez długi czas nie odróżniano ich od rzemiosła.

Myśl estetyczna średniowiecza rozwijała się w oparciu o filozofię starożytnych, jednak stopniowo twierdzenia na temat istoty piękna nabierały znaczenia teologicznego. Z helleńskiej teorii przejęta została myśl, że piękno polega na zachowaniu idealnych proporcji. Tradycja hellenistyczna stała za twierdzeniem, że polega na blasku. Tomasz z Akwinu definiując piękno zwrócił uwagę na moment kontemplacji i zachwyt, który budzi ono u odbiorcy.

Umberto Eco opublikował rozprawę *Sztuka i piękno w średniowieczu* (wyd. polskie 1994), która ukazuje obraz przemian, jakim podlegała myśl estetyczna epoki. Praca ta podkreśla wagę problematyki estetycznej w wiekach średnich i analizuje stereotypy dotyczące rozumienia piękna przez ludzi tamtych czasów. Uznanie nadrzędności piękna duchowego i umysłowego nie oznaczało bowiem braku wrażliwości na zmysłowe piękno natury oraz piękno konkretnych przedmiotów. Eco odnotowuje, że średniowieczni miłośnicy dzieł sztuki tworzyli bogate kolekcje. Zwraca uwagę, że metafizyka epoki utożsamiała piękno z dobrem i prawdą. Kategoria blasku piękna stanowiła odwołanie do wyobrażenia Boga jako źródła światła, co często pojawiało się w wizjach (olśnieniach) mistyków. Tym metafizycznym blaskiem emanowały skarby średniowiecznej sztuki: zdobione złotem i klejnotami księgi, krucyfiksy, rzeźby i obrazy o tematyce biblijnej. Symbolika religijna nadawała rangę dziełom sztuki i stanowiła uniwersalny język, który umożliwiał ich percepcję. Celem sztuki średniowiecznej było zbliżenie się do Boga.

((Umberto Eco

Średniowieczna

wrażliwość estetyczna

Większość zagadnień
estetycznych średniowiecze

odziedziczyło po starożytności klasycznej, nadało im jednak nowe znaczenie, osadzając w typowej dla chrześcijaństwa refleksji nad człowiekiem, światem i boskością. [...] antyk klasyczny miał wzrok skierowany na naturę. Średniowiecze natomiast, poruszając te same tematy, spoglądało w stronę antyku – zatem pod pewnymi względami kultura średniowieczna jako całość jest istotnie czymś więcej niż refleksją nad rzeczywistością, jest komentarzem do tradycji kulturowej. [...] Jest oczywiste, że w średniowieczu istnieje koncepcja piękna czysto umysłowego, piękna harmonii moralnej i blasku **metafizycznego**. Ten sposób odczuwania możemy zrozumieć jedynie pod warunkiem zagłębienia się z miłością w mentalność i wrażliwość tej epoki. [...] Myślenie o średniowieczu jako o epoce odrzucenia piękna zmysłowego z pobudek moralistycznych wskazuje nie tylko na powierzchowną znajomość tekstów, ale również na całkowite niezrozumienie mentalności średniowiecznej. Umysłowość tę dobrze ilustruje postawa, jaką **mistycy** i **asceci** przyjmują wobec piękna. Moraliści i asceci pod każdą szerokością geograficzną nie są z pewnością ludźmi, którzy nie odczuwają powabu ziemskich przyjemności, wręcz przeciwnie – są na nie uwrażliwieni znacznie silniej niż inni. Dramaturgia ascezy zawiera się właśnie w napięciu między pokusą ziemskich przyjemności a dążeniem do tego, co nadprzyrodzone. Kiedy dyscyplina osiągnie swój cel i przyniesie ukojenie zmysłom,

Umberto Eco (1932-2016) – włoski filozof, teoretyk literatury, znawca kultury średniowiecza. Jest autorem słynnej powieści *Imię róży*, której akcja rozgrywa się w XIV w. w opactwie benedyktynów. Pisał także felietony i eseje poświęcone problemom kultury masowej.
Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

mistyk i asceta mogą spojrzeć pogodnym wzrokiem na rzeczy tego świata i oceniać je z pobłażliwością, której dotąd zabraniała im gorączkowa walka ascetyczna. [...] Naturalnie mistyczne średniowiecze, nie dowierzając pięknu zewnętrznemu, znajdowało schronienie w kontemplacji Pisma lub w delectowaniu się wewnętrzną harmonią duszy znajdującej się w stanie łaski. [...] Wobec przemijalnego piękna jedyną gwarancją trwałości jest piękno wewnętrzne, które nigdy nie umiera. I właśnie uciekając się do niego, średniowiecze próbuje ocalić wartości estetyczne przed śmiercią.

Źródło: Umberto Eco, *Średniowieczna wrażliwość estetyczna*, [w:] tegoż, *Sztuka i piękno w średniowieczu*, tłum. Mikołaj Olszewski, Magdalena Zabłocka.

W średniowieczu silnie rozwijał się kult maryjny, co znalazło odzwierciedlenie w literaturze oraz dziełach sztuki sakralnej. Rzeźby i obrazy najczęściej przedstawiały Madonnę z Dzieciątkiem. Malowano także sceny z jej życia – postać Maryi pojawiała się w centrum przedstawień, czasami w otoczeniu świętych. Częstym przedstawieniem była Pieta, czyli Matka Boska trzymająca na kolanach martwego Jezusa Chrystusa. Twórcy wizerunków Madonny starali się zachowywać kanoniczne zasady przedstawień, co zaowocowało silną tradycją obrazowania. Obrazy tworzone w ramach tej tradycji są częścią europejskiego dziedzictwa kulturowego i stanowią przedmioty kultu religijnego także w czasach współczesnych. Stały się również symbolami polskiej historii.

Matka Boża Katyńska przedstawiona na tablicy w kościele Matki Bożej Łaskawej i św. Wojciecha w Łowiczu

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Matka Boża Kozielska to dzieło Henryka Gorzechowskiego, stworzone tuż przed śmiercią, w czasie II wojny światowej w sowieckim obozie w Kozielsku, w którym więzieni byli polscy oficerowie zamordowani w Katyniu. Uproszczony wizerunek Matki Boskiej Ostrobramskiej został wycięty na desce sosnowej. Był to jeden z trzech wizerunków Matki Boskiej, które powstały w obozie i ocalały. Symbolem polskiej martyrologii na Wschodzie stał się jednak wizerunek powstały dwadzieścia lat później: *Matka Boża Katyńska*. Autorką pierwowzoru tego dzieła, (z roku 1968) była Anna Danuta Staszewska. Jej linoryt przedstawiał Maryję obejmującą głowę jeńca z przestrzeloną potylicą. Niepodpisane zdjęcia linorytu Staszewskiej stały się inspiracją dla wielu kopii. Największą sławę uzyskał drzeworyt Stanisława Białosa.

Henryk Gorzechowski, *Matka Boża Kozielska*, 1940

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Słownik

asceza

(gr. *áskēsis* – ćwiczenie, uprawianie się) – ćwiczenia duchowe i fizyczne służące doskonaleniu życia religijnego, będące jednym ze sposobów osiągania świętości, które polegały na prowadzeniu surowego, pełnego wyrzeczeń życia, a także na modlitwie i kontemplacji

eschatologia

(gr. *eschatos* – ostatni; *logos* – słowo) – nauka o rzeczach ostatecznych, na przykład śmierci, przemijaniu, piekle i niebie; także wyobrażenia o losie człowieka po jego śmierci

kalokagatia

(gr. *kalós kai agathós* – piękny i dobry) – w starożytnej Grecji ideał harmonijnego połączenia w człowieku piękna ciała z dobrocią i dzielnością moralną

metafizyka

(łac. *metaphysica* – gr. *ta meta ta physika*) – nieodgadniona istota czegoś; także jeden z działów filozofii zajmujący się, podobnie jak ontologia, nauką o bycie

mistycyzm

(gr. *mystikos* – tajemny) – pogląd zakładający możliwość ponadmysłowego kontaktu z bóstwem (Bogiem), zwłaszcza za pomocą intuicji, objawienia

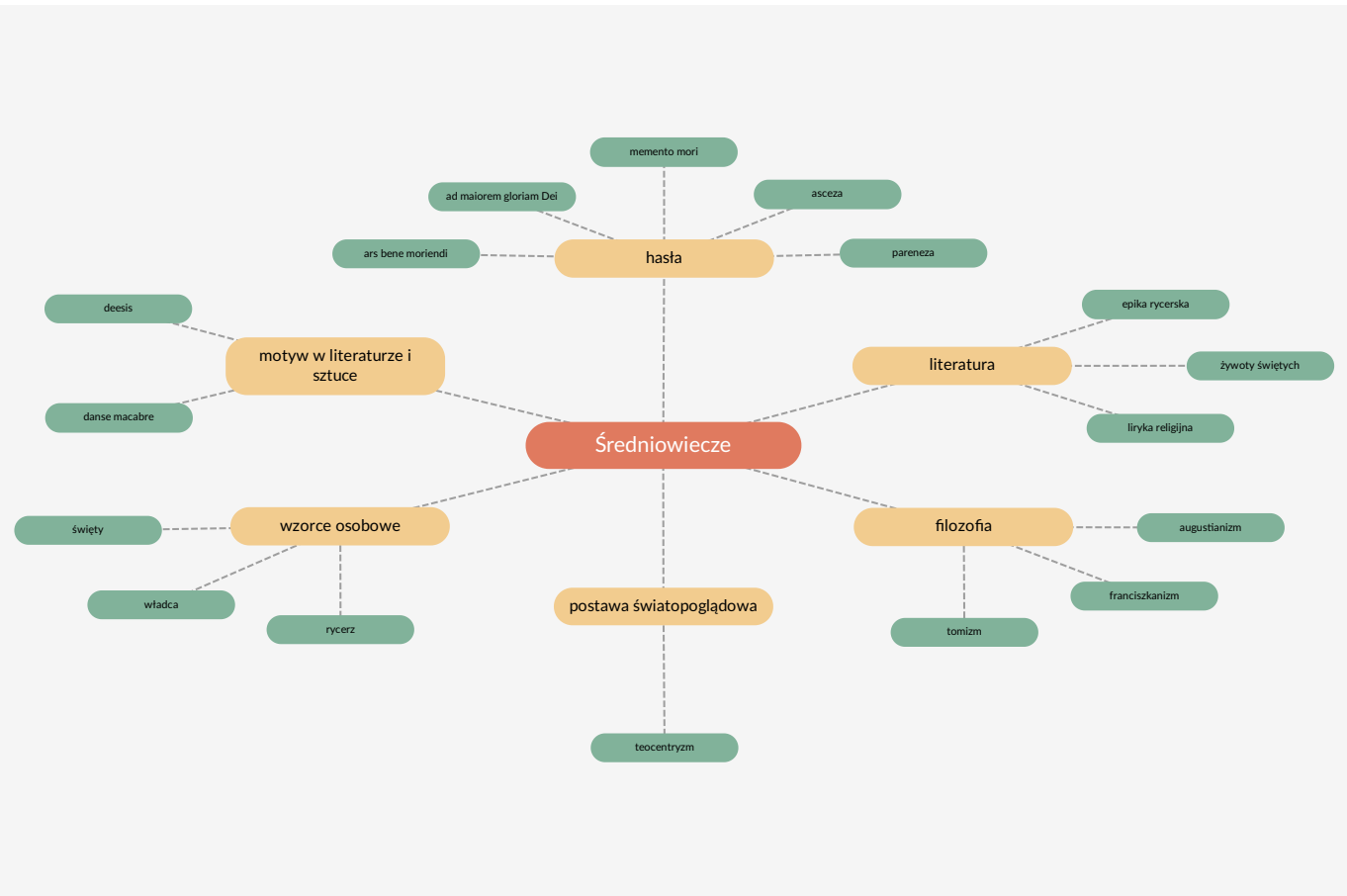
paradoks

(gr. *parádoxos* – nieoczekiwany, nieprawdopodobny, zadziwiający) – zaskakujące twierdzenie, często sprzeczne z powszechnie przyjętą opinią; także twierdzenie logiczne prowadzące do zaskakujących i sprzecznych wniosków

Mapa myśli

Polecenie 1

Przeanalizuj mapę myśli dotyczącą średniowiecza i uzupełnij ją o przykłady utworów reprezentatywnych dla wymienionych gatunków literackich.

Polecenie 2

Przypomnij znaną ci powieść, opowiadanie, film lub serial *fantasy*, w którym pojawiają się nawiązania do literatury lub kultury średniowiecza. Opisz, na czym one polegają?

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Przedstaw argumenty dowodzące tezy, że pieśń jest opisem pośmiertnej wędrówki duszy.

“ *Dusza z ciała wyleciała* ”

Dusza z ciała wylecieła,
Na zielone łące stała.
Stawszy, silno, barzo rzewno zapłekała.
K nie przyszedł Święty Piotr a rzeknęcy:
Czemu, duszo, rzewno płaczesz?
Ona rzekła:
Nie wola mi rzewno płakać,
A ja nie wiem, kam sie podzieć.
Rzekł święty Piotr je:
Podzi, duszo moje miła!
Powiedę cie do rejskiego,
Do krolestwe niebieskiego.
Do ktorego krolestwa dowiedzie nas
Ociec Bog, Syn i Duch Święty.
Amen.

Źródło: *Dusza z ciała wyleciała*.

Ćwiczenie 2

Zaznacz poprawne odpowiedzi. Powodem płaczu opisanego w pieśni duszy stojącej na zielonej łące jest:

☐ utrata ciała

☐ żal za grzechy

☐ zagubienie

☐ niepewność dalszego losu

☐ obawa, czy trafi do Królestwa Niebieskiego

☐ lęk przed piekłem

Ćwiczenie 3

Obraz do ćwiczeń 4 i 5

Hieronim Bosch, *Ogród rozkoszy*, 1480–1505

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Ćwiczenie 4

Przeanalizuj tryptyk Hieronima Boscha *Ogród rozkoszy* i zastanów się nad wymową dzieła. Określ, co mogło stanowić cel stworzenia obrazu.

Ćwiczenie 5

Uzupełnij tekst, podając przynajmniej dwa przymiotniki określające ludzi grzesznych.

Ogród Rozkoszy Ziemskich to dzieło wizjonerskie, symboliczne i alegoryczne - jeden z najbardziej tajemniczych obrazów w historii sztuki. Treść obrazu jest filozoficzna, teologiczna i dydaktyczna. Można powiedzieć, że dzieło to stanowi wyraz lęków ludzi średniowiecza. Skazani na potępienie i wieczną piekielną mękę byli bowiem wszyscy dotknięci chorobami duszy (tak określano siedem grzechów głównych), a więc również ukazani na obrazie ludzie

 i .

Tekst do ćwiczeń 6–8

((Julia Hartwig

Dusza

Przez całe życie wie że jest nieśmiertelna
działając w śmiertelnym ciele
Ciałem myśli i czuje bywa poważna i żartobliwa
ciałem dotyka i kocha i patrzy
i szaleje i krzyczy i boli ją i nienawidzi
Jakże będzie to czynić pozbawiona ciała
Kiedy myślimy o tej która odeszła
też oblekamy ją w ciało
mówiąc: spotkamy się wkrótce

i staramy się utrzymać ją przy sobie
choć zawsze pragnęła mieć więcej przestrzeni

Źródło: Julia Hartwig, *Dusza*, [w:] tejże, *Przemija postać świata*, 1999.

Ćwiczenie 6

Wypisz z wiersza czasowniki i przymiotniki zestawione z tytułową duszą i określ, co poetka mówi o istocie bytu człowieka?

Ćwiczenie 7

Wyodrębnij w utworze część opisową i refleksyjną. Odpowiedz na pytanie, który wers jest granicą między nimi? Jaki rodzaj zdania to sygnalizuje?

Ćwiczenie 8

Zwróć uwagę na fragment zawierający refleksję o dążeniach człowieka. Odpowiedz na pytanie, na czym polega ich paradoksalność?

Dla nauczyciela

Autor: Joanna Oparek

Przedmiot: Język polski

Temat: Co nam zostało ze średniowiecza? Dialog z tradycją

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy i rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:

2) rozpoznaje konwencje literackie i określa ich cechy w utworach (fantastyczną, symboliczną, mimetyczną, realistyczną, naturalistyczną, groteskową);

5) interpretuje treści alegoryczne i symboliczne utworu literackiego;

11) rozumie pojęcie motywu literackiego i toposu, rozpoznaje podstawowe motywy i toposy oraz dostrzega żywotność motywów biblijnych i antycznych w utworach literackich; określa ich rolę w tworzeniu znaczeń uniwersalnych;

13) porównuje utwory literackie lub ich fragmenty, dostrzega kontynuacje i nawiązania w porównywanych utworach, określa cechy wspólne i różne;

15) wykorzystuje w interpretacji utworów literackich potrzebne konteksty, szczególnie kontekst historycznoliteracki, historyczny, polityczny, kulturowy, filozoficzny, biograficzny, mitologiczny, biblijny, egzystencjalny;

16) rozpoznaje obecne w utworach literackich wartości uniwersalne i narodowe; określa ich rolę i związek z problematyką utworu oraz znaczenie dla budowania własnego systemu wartości.

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

1) przetwarza i hierarchizuje informacje z tekstów, np. publicystycznych, popularnonaukowych, naukowych;

6) odczytuje pozaliterackie teksty kultury, stosując kod właściwy w danej dziedzinie sztuki;

7) odróżnia dzieła kultury wysokiej od tekstów kultury popularnej, stosuje kryteria pozwalające odróżnić arcydzieło od kiczu.

II. Kształcenie językowe.

2. Zróżnicowanie języka. Uczeń:

4) określa rodzaje zapożyczeń i sposób ich funkcjonowania w polszczyźnie różnych epok; odnosi wskazane zjawiska do współczesnej polszczyzny;

7) rozpoznaje słownictwo o charakterze wartościującym; odróżnia słownictwo neutralne od słownictwa o zabarwieniu emocjonalnym, oficjalne od potocznego.

III. Tworzenie wypowiedzi.

1. Elementy retoryki. Uczeń:

1) formułuje tezy i argumenty w wypowiedzi ustnej i pisemnej przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

1) zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;

2) buduje wypowiedź w sposób świadomy, ze znajomością jej funkcji językowej,

z uwzględnieniem celu i adresata, z zachowaniem zasad retoryki;

4) zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji;

10) w interpretacji przedstawia propozycję odczytania tekstu, formułuje argumenty na podstawie tekstu oraz znanych kontekstów, w tym własnego doświadczenia, przeprowadza logiczny wywód służący uprawomocnieniu formułowanych sądów;

IV. Samokształcenie.

10. gromadzi i przetwarza informacje, sporządza bazę danych;

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:

1) odczytuje tekst w jego warstwie semantycznej i semiotycznej;

2) rozumie pojęcie tradycji literackiej i kulturowej, rozpoznaje elementy tradycji w utworach, rozumie ich rolę w budowaniu wartości uniwersalnych;

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:

2) wykorzystuje teksty naukowe w interpretacji dzieła sztuki;

3) rozpoznaje nawiązania do tradycji biblijnej i antycznej w kulturze współczesnej;

II. Kształcenie językowe.

2. Zróżnicowanie języka. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:

6) rozpoznaje i charakteryzuje styl indywidualny (dzieła literackiego, autora) oraz styl typowy (gatunku literackiego, prądu literackiego, epoki) i wykorzystuje tę wiedzę w interpretacji utworu literackiego;

7) określa rolę języka jako narzędzia wartościowania w tekstach literackich;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;

- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele operacyjne. Uczeń:

- scharakteryzuje średniowieczną koncepcję piękna;
- przeanalizuje tekst Umberto Eco na temat średniowiecznej wrażliwości estetycznej;
- przypomni sobie motywy i wzorce osobowe występujące w literaturze i sztuce średniowiecza oraz ich kontekst filozoficzny;
- porówna tekst średniowieczny z wierszem współczesnym;
- rozpozna nawiązania do średniowiecza w literaturze współczesnej.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda;
- telefony z dostępem do internetu.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Nauczyciel inicjuje rozmowę na temat wyobrażeń o mentalności średniowiecza – zachęca uczniów do zastanowienia się nad określeniem „mroki średniowiecza”.
2. Nauczyciel może także zainicjować przed zajęciami rozmowę o powieści *Imię róży* i fascynacji jej autora epoką średniowiecza.

Faza wprowadzająca:

1. Uczniowie indywidualnie zapoznają się z treścią pierwszej części sekcji „Przeczytaj” dotyczącej koncepcji piękna w średniowieczu i jej odzwierciedlenia w sztuce – wraz z tekstem Umberto Eco o średniowiecznej wrażliwości estetycznej. Nauczyciel prosi wybraną osobę o podsumowanie rozumienia piękna w średniowieczu.

Faza realizacyjna:

1. Uczniowie zapoznają się drugą częścią sekcji przeczytaj (Średniowieczne inspiracje). Nauczyciel zadaje dwa polecenia:
 - Zwróć uwagę na sposób przedstawienia postaci Matki Boskiej. Porównaj te wizerunki ze średniowiecznymi przedstawieniami Marii. Co artyści przejęli z tej tradycji?
 - Jakie dodatkowe znaczenia wprowadza postać ранego człowieka na obrazie Matka Boska Katyńska? Dlaczego nie widzimy jego twarzy? Dlaczego jest nagi? Co dosłownie, a co metaforycznie może oznaczać rana z tyłu jego głowy?Chętne osoby udzielają odpowiedzi.
2. Nauczyciel prosi uczniów o przeanalizowanie mapy myśli dotyczącej średniowiecza i uzupełnienie jej o przykłady utworów reprezentatywnych dla wymienionych gatunków literackich. Wybrane osoby prezentują odpowiedzi, a nauczyciel ocenia i komentuje.
3. Uczniowie zostają podzieleni na kilkusobowe grupy. Każdy zespół rozwiązuje wszystkie ćwiczenia zawarte w sekcji „Sprawdź się”. Następnie, aby uzasadnić poprawność rozwiązań, omawiają je na forum klasy. Po wyznaczonym czasie następuje wspólne omówienie wszystkich rozwiązań.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel prosi chętnego ucznia o podsumowanie tematu i zreferowanie inspiracji płynących zarówno z filozofii i teologii, jak i sztuki średniowiecza. Inni uczniowie uzupełniają wypowiedź. Nauczyciel komentuje.
2. Nauczyciel ponownie odczytuje temat lekcji i inicjuje krótką rozmowę na temat spełnienia kryteriów sukcesu.
3. Na zakończenie nauczyciel może zaproponować uczniom dyskusję na temat: Czy średniowieczny system wartości pozostaje układem odniesienia dla człowieka współczesnego?

Praca domowa:

1. Napisz wypracowanie o dokonaniach epoki średniowiecza w dziedzinie kultury.
2. Przypomnij znaną ci powieść, opowiadanie, film lub serial fantasy, w którym pojawiają się nawiązania do literatury lub kultury średniowiecza. Na czym one polegają?

Materiały pomocnicze:

- Michel Pastoureau, *Średniowieczna gra symboli*, tłum. Hanna Igalson-Tygielska, Warszawa 2006.
- Brunetto Latini, *Skarbiec wiedzy*, tłum. Małgorzata Frankowska -Terlecka, Teresa Giermak-Zielińska, Warszawa 1992.

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą przed lekcją zapoznać się z multimediami z sekcji „Mapa myśli”, aby aktywnie uczestniczyć w zajęciach i pogłębiać swoją wiedzę.